

פליטים יהודים מאירופה הנאצית בצפון אפריקה

תעודה מארכיון קאזס-בן-עטר

עורכת הדין הלן קאזס-בן-עטר, נציגת ארגון ה'ג'וינט' (American Jewish Joint Distribution Committee) במגרב ופעילה בפדרציה הציונית בקזבלנקה, קראה תיגר על השלטונות הפרו-נאציים במרוקו בהקימה בעירה ביולי 1940 ארגון לסיוע לפליטים יהודים מאירופה שבאו למרוקו. קאזס-בן-עטר נולדה בטנג'יר בשנת 1902(?) והיגרה בגיל עשרים לעיר הגדולה קזבלנקה. בתקופה שבה הגיעו לקזבלנקה אלפי פליטים יהודים שנסו מאימת שלטון היטלר, ומעט אחרי כניעתה של צרפת לגרמניה הנאצית, היא יסדה את הוועד המרוקני לסיוע לפליטים והייתה נשיאתו הראשונה. פעילות הסיוע התנהלה בסתר, וקאזס-בן-עטר לא נרתעה גם כאשר הכריז שלטון וישי במרוקו כי סיוע זה הוא מעשה נפשע. במחנה העבודה ואַדְיָזָאם שליד קזבלנקה עברו כ-60,000 פליטים יהודים מאירופה, ולרבים מהם היה זה מקלט זמני, עד שימצאו מנוח לרגלם. בינתיים הם עבדו במחנה, וכן בשישה מחנות עבודה נוספים ברחבי מרוקו, וציפו לקבל אשרות הגירה לארצות-הברית או לדרום אמריקה. פעילותה של קאזס-בן-עטר למען פליטים אלה זכתה להערכה מפי כול, כולל מנשיא ארצות-הברית, פרנקלין דלנו רוזוולט, שפגש אותה במְרָאֶכְש ב־24 בינואר 1943 והביע את הערכתו לפועלה. קאזס-בן-עטר ציינה לשבח גם את הצרפתים ואת הספרדים ששיתפו פעולה אתה.¹

1 בקיץ 1977 נפגשתי עם הלן קאזס-בן-עטר בביתה בפריז. בפגישה זו, שהתקיימה שנתיים לפני מותה, סיפרה לי על פועלה ועל ארכיון המסמכים השמור אצלה, ובעקבות זאת יזם הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי את העברת אלפי

עם שחרור מרוקו בידי חיילי ארצות-הברית, בשנת 1943, הוזמנה קאזס-בן-עטר על ידי הרשויות לבקר בכל מחנות הריכוז שהקים ממשל פטן ולהכין דוחות על כל העצורים. היא מונתה גם לקצינת קישור של אונרר"א (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA) בפיליפוויל שבאלג'יריה, ושנתיים אחר כך, בשנת 1945, הוטל עליה לשמש שליחת ה'ג'וינט' גם באלג'יריה, בתוניסיה ובלוב.

בתיקי המסמכים של קאזס-בן-עטר נשמרה בין השאר התכתובת שניהלה במהלך ארבע שנים החל מ-5 ביולי 1940. קצינים גרמנים בקובלנקה שבאו לחפש את הארכיון בביתה, בטענה כי פעילותה היא מעשה פלילי, העלו חרס בידם, מאחר שתיקי המסמכים היו חבויים כהלכה. התיקים היו ברשותה של קאזס-בן-עטר עד סמוך למותה, בסוף שנות השבעים, ולאחר שמיינה את החומר והוציאה מן התיקים תעודות אישיות, הם הועברו לארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים (מס' אינוונטר 3824 ו-4296).

בארכיון של קאזס-בן-עטר שתי חטיבות, הכוללות תיעוד על נושאים שונים ומתקופות שונות. בחטיבה הראשונה (תיקים 1-37) יש תיעוד על פליטים יהודים מאירופה שהגיעו למחנות בצפון אפריקה, בעיקר במרוקו, בסיוע ה'ג'וינט', בשנות הארבעים של המאה העשרים. החומר הממוין כולל התכתבויות מסועפות של קאזס-בן-עטר עם אישים שונים בענייני פליטים; תיקים אישיים של הפליטים, ובהם נתונים על חייהם וקורותיהם; רישיונות מעבר; בקשות תעסוקה ותמיכה; בקשות שחרור; פנקסי חשבונות וקבלות – כולם מתקופת מלחמת העולם השנייה ואחריה. בחטיבה השנייה (תיקים 38-40) יש תיעוד על פעילות חברתית, ציונית, קהילתית ומגביות בקהילות שונות באירופה (איטליה, צרפת, בלגיה, הולנד ועוד) בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים.

תיק 1 כולל מסמכים רבים על קאזס-בן-עטר, חייה ופועלה, ושיערת שאני עשוי למצוא בו מסמכים שתוכנם ימשוך חוקרים לעסוק בחומר זה. המסמכים בחלקם מנהליים, אך תעודות רבות מציגות תמונה מגוונת של מגע אנושי בין יהודי אירופה, כולם מן הסתם יהודים אשכנזים, עם יהודי מרוקו, שספק רב אם רובם ידעו משהו על אחיהם מאירופה עד המפגש עמם בתקופת המלחמה. למשל ב-2 באוקטובר 1941, אחרי שהיגר לארצות-הברית והתיישב בפּוֹרְסְטֵר הילֶס בלונג-איילנד שבמדינת ניו-יורק, כתב גוסטב ליפשיץ אל קאזס-בן-עטר: 'אחרי שנתיים במלחמה (לבד מן המלחמה האחרונה) למדתי להעריך הרבה

המסמכים לירושלים, יזמה שאפשרה להעמיד את התיעוד יקר הערך לרשות הציבור.

עורכת הדין הלן קזאס-בן-עטר בביקור במעון ילדים, קזבלנקה, מרוקו, 1950.
באדיבות ארגון ה'ג'וינט', ישראל

מוגן בזכויות יוצרים

יותר מתמיד את נועם החיים בארץ רחבה מאוד, נדיבה עד כדי בזבוז, במקום שאנשים אינם לא טובים ולא רעים יותר מאשר באירופה. הם שונים כולם וגאים במה שהם. דבר שאיש לא יכיר כאן לעולם זו השלווה, השקט וקלות הקיום – שהיו לנו לפני מלחמה זו.² במכתב מרגש אחר ביקשה א' גריבינצקי לקבל בחזרה טבעת שהשאילה לאחיה כשהיו במרוקו כדי שיוכל לארס לו עלמה מבית חיות מרבאט, ולאחר מכן גויס האח ללגיון הזרים. לאחר שהכותבת וכנראה גם אחיה שבו לצרפת, הביעה אותה עלמה נכונות להשיב את הטבעת ובכך להשתחרר מן האירוסין. הכותבת תיארה בפירוט את הטבעת, שאבן ספיר שובצה בה בלוחית זוהרת מפלטינה, ונראה שהיה לה בעבורה ערך רגשי. המכתב הוא מ־21 בינואר 1945, אך נשלח אל קאזס־בן־עטר שנה ויותר אחרי כתיבתו.³ ד' רוסובסקי, ששהה עד ינואר 1943 במחנה העבודה סִי־אֵלֵ־אֵשִׁי, אחרי שקודם לכן עבר 'תהליך תיקון' במחנה בִּרְעֵרְפָה, כתב במכתב מ־12 במרס 1945 שבתום שלוש שנים של שירות צבאי הוא נותר כמעט חסר שיניים, 'מזכרת' מהמחנה הזה. בגלל חוסר אמצעים לא היה באפשרותו לטפל בשיקום שיניו עד ששב לצרפת, והוא ביקש את עזרתה של קאזס־בן־עטר בפירעון תשלום של 28,850 פרנק, שרק את חלקו שילם, וגם לשם כך היה עליו למכור לרופא השיניים חלק מחפציו שאין להם תחליף.⁴

בחרתי לפרסם כאן מתוך הארכיון של קאזס־בן־עטר מכתב ששלח אליה ב־3 במאי 1943 קורט ביאלר, יהודי אוסטרי שמצא מקלט בצרפת, התגייס ללגיון הזרים, והגיע לצפון אפריקה בתקופת שלטון וישי הפרו־נאצי.⁵ ביאלר לא רצה לחזור לצרפת. עוד לפני שעזב את צרפת הוא יזם עם יהודי אחר, ששמו הפרטי אלפרד (שם משפחתו קשה לשחזור),⁶ הקמת מפעל לתעשייה כימית בפּאס. לשם כך השתחררו השניים מלגיון הזרים ויצאו למרוקו, ושם הוציאו לפועל את יזמתם. אבל כמעט שנתיים לאחר הקמת המפעל נעצר ביאלר במרוקו ונכלא לחודש ימים ללא כל הסבר, ואחר כך הועבר למחנה מעצר בבִּוֶּדְנִיב,

2 ראו בתיק א1.

3 שם.

4 שם.

5 למעשה היו ארצות צפון אפריקה תחת כיבוש גרמני, ובקזבלנקה אפילו נפתחו משרדים של הגסטפו. על כך העיד בפניי מר אלקובי בביקורי בביתו בפריז בשנת 1977. בבית שָׁחִיו נותרו צלקות ממכות חשמל שקיבל בחקירת הגסטפו בקזבלנקה.

6 ראו המסמך להלן. כמעט לכל אורך העמוד הראשון של המסמך נפגמו המילים האחרונות בכל שורה.

בדרום-מזרח הסהרה, ושהה שם ארבעה חודשים. הוא ואחרים שוחררו לבסוף ממעצר בהתערבותה של קאזס-בן-עטר, ועתה פנה אליה שתסייע לו לחקור מה היו הסיבות למעצרו, כדי שיוכל לטהר את שמו. להלן אביא את המכתב בתרגום מצרפתית לעברית.⁷

מסמך: מכתב קורט ביאלר אל הלן קאזס-בן-עטר

פאס, 3 במאי 1943

גברת בן-עטר

רח' נסיונל 35

קזבלנקה

גברת נכבדה

יש לי הכבוד לבקשך [לקבל]⁸ עלייך מרצונך הטוב חקירה במטרה לטהר את שמי. אני יהודי, נולדתי ב־27 בינואר 1917 בווינה (אוסטריה), אוסטרי, אני גר בשל (S. & M.)⁹ ממאי 1938, [למן] הסיפוח [של אוסטריה לגרמניה]¹⁰ מזוהה כאוסטרי לשעבר.

בספטמבר 1939 הגשתי בקשה להתגייס [לצבא] בזמן המלחמה. אני מבקש לציין [בפנייך שבתקופה זו שבה מחנות הריכוז החלו [לפעול], לא הייתי לא מודאג ולא עצור.¹¹

חתמתי על גיוס [ל] לגיון הזרים' לזמן המלחמה ב־9 בנובמבר 1939 במלון,¹² שירתי בסיד [בלא]באס, סידה¹³ ופאס.

הכרתי בלגיון הזרים את [אן]¹⁴ אלפרד. איני שואף בשום אופן לשוב לצרפת, שהיא כבושה פחות [או יותר]. החלטנו לבנות תעשייה כימית בפאס. אישור מן ה'ייצור התעשייתי' אפשר לנו להשתחרר כדי להגיע למרוקו. המפעל התעשייתי שלנו החל לפעול כהלכה ממרס 1941 ועד 13 בנובמבר [1942], עד

7 ראו בתיק 1/134.

8 תצלום התעודה כפי שנשמר טרם הועבר לארכיון פגום, ושחזרתי את המילים שבסוגריים בעזרתו האדיבה של פרופ' ז'ראר נהון.

9 עיירה ליד פריז.

10 אוסטריה סופחה לגרמניה (האנשלוס) ב־13 במרס 1938, לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה.

11 אפשר לתרגם גם 'מדוכא'.

12 עיר בצרפת.

13 שתי העיירות האלה הן בצפון-מערב אלג'יריה.

14 שם משפחה המסתיים בסימת 'אן'.

כליאתנו כאסירים פוליטיים.

החקירה שהתבצעה לא הצדיקה בשום אופן את [מעצר]נו, מפני ששום עובדה לא הועלתה נגדנו. אנו מנועים מכל פעילות פוליטית, לא רק ב[תקופת] המעבר¹⁵ של שביתת הנשק,¹⁶ אלא גם מאז שבאנו לצרפת. אנו ממתנינים אפוא לשחרורנו הקרוב, [ובמיוחד] שהודענו, בד בבד עם חקירתנו, על שאיפתנו [להתגייס מחדש] לזמן המלחמה.

זו הייתה תקוות שווא, משום שאחרי 30 יום [בכל]א הפנו אותנו לשהייה בפיקוח במחנה בבודניב, היינו בקשר קבוע עם [ח]ברים במשך 4 חודשים. אני מנוע מלמסור לך פרטים על חיינו, הוויכוחים [הפוליטיים] היו יום-יום, אך נמנענו מקטטות.

בקשתנו להתגייס מחדש הוגשה בבית הכלא מיום בוא[נו] לבודניב בינואר 1943, משם היא יצאה [לתעודתה] בלוויית חוות דעת חיובית מאוד.

שחרורנו הוא אפוא המשך לבקשתנו לגיוס מחדש. אני רוצה בכל זאת להבדיל בין שחרור ברור ופשוט, שחייבים לי, ובין גיוס מחדש, מחווה ספונטנית כלפי צרפת, המולדת המאמצת. אני בוחן את מעצרנו. כליאתנו אינה טעות; זה מעשה של אנשים בעלי כוונות רעות וללא הצדקה. מדובר בחשיפתם.

התקופה מ־13 בנובמבר 1942 עד 13 באפריל 1943 היא נקודה שחורה בחיי, ואני מבקש ממך, גברת נכבדה, לסייע לי במחיקתה. הורי ואחי יכלו למצוא מקלט אצל צרפתים טובים ברגע שסוכניו בשכר של היטלר אספו את כל יהודי צרפת כדי לגרשם [למחנות ההשמדה]. בהמשך, הם יכלו לעבור לשווייץ, ושם זכו להכנסת אורחים נדיבה. האם יכולתי לגמול לצרפת על כל המעשים הטובים האלה בפעולה מזיקה? ודאי שלא. אם כן מעצרי היה מעשה עוול, ואני חייב להסיר ממני כל חשד. אין זה רק עניין שלי, אני חייב זאת להורי, לאחי, לכל מי שסייע בשעת צרה, לחבריי.

בבקשה הסכימי לקבל עלייך חקירה זו, אני בטוח מראש שתצליחי. היי בטוחה, גברת, בהכרת תודתי העמוקה על הטובה העצומה שתעשי לי.

באותה מידה אני מודה לך בשם כל עמיתיי, האסירים הוותיקים של קבוצות העבודה, המשוחררים תודות להתערבותך, ומקדישים את עצמם בכל לבם למטרה העיקרית: הניצחון.

ביאלר קורט

¹⁵ במקור נכתב בטעות transitoire, במקום transition, והטעות מעידה על שליטתו המוגבלת של הכותב בצרפתית, על כך העיר פרופ' נהון.

¹⁶ שביתת הנשק בין צבאות בעלות הברית לבין גרמניה הייתה ב־11 בנובמבר 1942.